

Дяченко С.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України

Яворська О.М.,
здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України

УДК 349.3: 368.914

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2019.4.11>

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ВІДВОДУ (САМОВІДВОДУ) СУДДІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Натепер питання розгляду справи незалежним та неупередженим судом є надзвичайно важливим. Адже практично в кожному нормативно-правовому акті, прийнятому законодавчим органом України, закріплено принцип верховенства права та принцип законності, а також те, що кожна людина має право на справедливий розгляд справи незалежним та неупередженим судом. Варто наголосити, що не тільки в національному внутрішньому законодавстві України містяться такі положення. Є майже ідентичні положення й у міжнародних нормативно-правових актах, які Україна ратифікувала або приєдналася до них, тим самим визнала ці акти національними законами. Тому ця тема є надзвичайно актуальною.

Питанням відводу судді займалося багато науковців та вчених, зокрема: С.Ф. Демченко, Я.П. Зейкан, О.М. Бабич, Д.Д. Луспеник, Ю.Д. Притика, С.Я. Фурса, М.М. Ясинок, В.В. Петрик та інші.

Метою статті є всебічний аналіз цивільного законодавства України, що містить основні аспекти функціонування інституту відводу судді, а також виявлення основних теоретичних та практичних проблем розгляду заяв, що стосуються відводу судді.

Завдання, які ставляться перед нами для досягнення поставленої мети:

- проаналізувати наукову доктрину та законодавство, що містить визначення поняття «відвід судді», «самовідвід», «рівність», «підстави відводу судді»;
- дослідити процедуру реалізації права на відвід судді учасниками цивільного процесу;
- розглянути проблеми, які виникають на практиці у разі заявлення відводів.

Отже, відповідно до статті 6 Європейської конвенції з прав людини «Кожна людина має право на справедливий і відкритий розгляд справи незалежним і безстороннім судом» [1, с. 9].

«Незалежність судів є прерогативою, що надається не на користь власних інтересів суддів, а на користь забезпечення верховенства закону та в інтересах тих осіб, що покладають надію на правосуддя» – такого висновку дійшла Консультаційна рада європейських суддів [2].

Сучасне розуміння змісту поняття «рівність» доволі просте: однакове положення людей у суспіль-

стві; без урахування будь-якого привілейованого становища та статусів – щодо правової рівності. Ідея рівності отримала правове закріплення у ст. 1 Загальної декларації прав людини 1948 р.: «Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах». Відповідно, в Основному Законі України також містяться статті, за якими закріплюється категорія рівності під час здійснення правосуддя, – ст. ст. 21, 24, 26, 129 КУ [3].

Згідно зі ст. 2 ч. 3 п. 2 Цивільного процесуального кодексу України правосуддя має здійснюватися на засадах поваги до честі і гідності, рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом [4].

Цивільним законодавством України передбачена можливість кожному учаснику цивільного процесу за наявності необхідних підстав та фактів, що свідчать про неупередженість судді, заявити про відвід такого судді. Проте в Цивільному процесуальному кодексі відсутнє тлумачення поняття «відвід судді». У юридичній доктрині це поняття визначається як: «усунення (відсторонення) судді, яке може здійснюватися як самостійно суддею, так і за волевиявленням сторін, які беруть участь у справі, від розгляду конкретної справи відповідно до наявних підстав, які визначені законом» [5, с. 293].

До підстав, які дають змогу заявити про відвід судді, належать:

- 1) суддя є членом сім'ї або близьким родичем сторони чи інших учасників судового процесу;
- 2) суддя брав участь у справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник, адвокат, секретар судового засідання або надавав стороні чи іншим учасникам справи правничу допомогу в цій чи іншій справі;
- 3) суддя прямо чи побічно заінтересований у результаті розгляду справи;
- 4) було порушено порядок визначення судді для розгляду справи;
- 5) є інші обставини, що викликають сумнів у неупередженості або об'єктивності судді [4].

Оскільки п. 5 ч. 1 ст. 36 (інші обставини) кожний учасник судового процесу може тлумачити по-своєму і на свою користь, наприклад з метою затягування процесу розгляду справи у суді, позаяк

на спростування чи відмову так званих «абсурдних» відводів також відводиться певний проміжок часу. Тому пропонуємо або конкретизувати, або ж замінити положення про інші обставини, що викликають сумнів у неупередженості або об'єктивності судді.

Інша справа, коли відвід судді є законним і підтверджується фактами. У такому разі суддя, якому заявлено відвід, повинен був заявити про самовідвід з моменту, коли він прямо чи опосередковано став зацікавленим у вирішенні справи на користь конкретної сторони, аби не порушувати закон і принцип поваги до честі та гідності учасників процесу, яким закріплена одночасно і їх рівність перед законом і судом. До прикладу, позивач є хорошим знайомим судді, а суддя, знаючи це, не заявляє про самовідвід, оскільки зацікавлений у задоволенні позовних вимог позивача. Відповідно, ні про яку рівність учасників судового процесу у такому разі не йдеться.

Не можна не згадати також про принцип верховенства права, який має застосовуватися абсолютно та повно у сфері судової влади. Так, влучно з цього приводу висловив позицію у своєму рішенні Конституційний Суд України, зокрема, що принцип верховенства права – це панування права в суспільстві. Він має втілюватися у правотворчій та правозастосовній діяльності, у тому числі і законах, які містять ідеї справедливості, свободи та рівності [6].

Безумовно, правосуддя – це гарантія захисту прав і свобод людини, що реалізується відповідно до принципів верховенства права. Варто зазначити, що незалежність суду – це не прерогатива чи привілей, наданий суддям для задоволення власних інтересів. Незалежність суду надається виключно в інтересах верховенства права та осіб, які звернулися до неупередженого правосуддя. Тому суддям не варто цим зловживати. Так, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» визначені основні засади організації судової влади, в тому числі і норми, що стосуються механізму відводу судді. Наприклад, ст. 1 – судова влада здійснюється незалежними та безсторонніми судами; ст. 6 – здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права; ст. 8 – суддя розглядає справи, одержані згідно з порядком розподілу судових справ, установленим відповідно до закону. На розподіл судових справ між суддями не може впливати бажання судді чи будь-яких інших осіб; ст. 9 – рівність перед законом і судом. Крім того, Закон визначає безпосередньо правовий статус судді, зокрема вимоги щодо несумісності (ст. 54), а також обов'язки судді розглядати справу безсторонньо, дотримуватися присяги судді (ст. 56) [7].

Як уже раніше згадувалося, поняття відводу не визначено у ЦПК України, та ж сама проблема і із самовідводом. Визначення поняття самовідводу дають учені. Наприклад, Д.Д. Лупеник, зазначає, що самовідвід – це обов'язок суду, а заява про відвід – це право осіб, які беруть участь у справі [8, с. 78]. Заслуговує на увагу слушна думка М.М. Ясинок. Вона вважає, що самовідводи – це не шлях для ухи-

лення суддів від розгляду скандальних чи складних справ, це одне із цивілізованих рішень, які допомагають уникнути протиріч між заінтересованістю окремих осіб суду та законним правом людини [9, с. 50].

Варто наголосити, що суддя за наявності підстав, зазначених у статтях 36, 37 і 38 ЦПК України, зобов'язаний заявити самовідвід. Якщо ж відвід заявляється учасниками справи, то він має бути вмотивованим і заявленим протягом десяти днів з дня отримання учасником справи ухвали про відкриття провадження у справі, але не пізніше початку підготовчого засідання або першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження. Самовідвід може бути заявлений не пізніше початку підготовчого засідання або першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження. Якщо вказаний строк спливає, то заявляти відвід (самовідвід) дозволяється лише у виняткових випадках, коли про підставу відводу (самовідводу) заявнику не могло бути відомо до спливу вказаного строку, але не пізніше двох днів із дня, коли заявник дізнався про таку підставу [4].

Також у ст. 40 ЦПК України зазначено, що питання про відвід судді вирішує той суд, який розглядає цю справу. Задовільнити відвід суд може лише тоді, коли дійде висновку про обґрунтованість такого відводу. Тобто конкретний суддя мусить визнати той факт, що він є неупередженим, що є реальні підстави для його відводу, що він не заявив про самовідвід, хоча мусив це зробити, згідно з нормами цивільного законодавства України, і відповідно, задовільнити заяву про свій відвід. Вважаємо за необхідне змінити це положення, оскільки на практиці процедура розгляду та задоволення відводу судді реалізується надзвичайно складно. По-перше, судді важко залишатися неупередженим під час розгляду заяви про свій самовідвід. По-друге, суб'єктивне ставлення учасників справи щодо конкретного судді, який відповідно не задовільнив заяву про відвід, також змінюється в негативну сторону.

Проведений нами аналіз судової практики дає підстави стверджувати, що позитивних рішень суду щодо відводу судді майже немає. Наприклад, щоб довести, що суддя не є неупередженим чи незалежним або якимось чином зацікавленим у вирішенні справи на користь конкретної сторони, необхідно обґрунтувати наявність обставин, які можуть вказувати на можливу упередженість. «Обставини, які були покладені в основу заяви про відвід, мають бути доведені. Відвід мусить бути вмотивований. Якщо він не вмотивований, це є підставою для відмови у його задоволенні». На цій підставі суддя Шполянського районного суду Черкаської області відмовив у задоволенні заявленої стороною відводу головуючому судді [10].

Більше того, суд може залишити заяву без руху, якщо вбачатиме у ній ознаки зловживання правом на відвід з метою затягування провадження у справі. Це зловживання проявляється у заявленні неодноразово відводів суддям, які розглядають заяви про

відвід іншому судді. Такого висновку дійшов суддя Ковпаківського районного суду м. Суми [11].

Ще одним вагомим фактом, який доказує, що учасникам судового процесу важко довести (навіть за наявності доказів та підстав) обґрунтованість заявленого ними відводу судді, є рішення судді Святошинського районного суду м. Києва. Позивач заявив відвід судді. У своїй Ухвалі суддя зазначив, що відвід має бути вмотивованим і заявленим протягом десяти днів з дня отримання учасником справи ухвали про відкриття провадження у справі, але не пізніше початку підготовчого засідання або першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження. Після спливу вказаного строку заявляти відвід дозволяється лише у виняткових випадках, коли про підставу відводу заявнику не могло бути відомо до спливу вказаного строку. Тобто, як встановив законодавець, така підстава відводу на час відкриття провадження вже існувала, однак не була відома заявнику. Заявник (позивач) стверджує, що у судді, яка постановила ухвали про залишення позовної заяви без руху та про повернення позовної заяви, відсутня безсторонність, а також заявив про те, що ухвали є необґрунтованими. Проте суддя зазначив, що серед підстав відводу судді, немає такої підстави, як «безсторонність» судді. А якщо йдеться про упередженість судді, то це ще потрібно довести, а заявник немає доказів [12].

Виходячи з аналізу судової практики, заяви про самовідвід бувають вкрай рідко, але завжди підлягають задоволенню, оскільки розглядаються тим суддею, який сам же заявляє цей відвід. Так, Ухвалою судді Роменського міського районного суду Сумської області розглянуто і задоволено заяву про самовідвід судді з тих підстав, що вона є суддею Роменського міського районного суду Сумської області, який є відповідачем у справі, а тому в стороннього спостерігача можуть виникнути сумніви у неупередженості судді [13].

Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру» [1]. Проте під час реалізації свого права на справедливий, неупереджений, об'єктивний та незалежний суд шляхом заявлення відводу судді учасники судового процесу найчастіше отримують відмову. Це ще раз підтверджує неточності і прогалини в цивільному законодавстві України, які слід негайно усунути, аби судова система України функціонувала, хоча б менше так, як треба.

Отже, інститут відводу судді є важливим інструментом та гарантією в системі забезпечення захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина під час здійснення правосуддя. Проте, враховуючи

суттєві аспекти правового регулювання процедури відводу (самовідводу) судді, що закріплені в ЦПК України, такий інститут може стати деякою мірою зловживанням правом з боку судді. Щоб запобігти цьому, вважаємо за необхідне насамперед закріпити в ЦПК України поняття «відвід», «самовідвід» судді, змінити норми щодо розгляду питання відводу суддею, якому заявляється цей відвід, а також детально регламентувати підстави відводу судді, аби запобігти зловживанням процесуальними правами з боку учасників цивільного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97 (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 1997 р. Ст. 59.
2. Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність від 01.01.2001 р. № 1 (2001). *Відомості Верховної Ради України*. 2001 р.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 2680-VIII (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 1996 р. № 30. Ст. 141.
4. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 2004 р. № 40–41, 42. Ст. 492.
5. Бабич О.М. Відвід судді в цивільному процесі. *Сучасна цивілістика* : матеріали 9-ої Міжнар. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих учених. Одеса. 2014. 516 с.
6. Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04> (дата звернення: 10.11.2019).
7. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 2016 р. № 31. Ст. 165.
8. Луспенник Д.Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. Харків : Харків юрид. 2006. 480 с.
9. Ясинок М.М. Інститут відводу – яким йому бути. *Бюлетень М-ва юстиції*, 2006. № 6. С. 46–51.
10. Ухвала Шполянського районного суду Черкаської області від 11 грудня 2015 року у справі № 710/1797/15-ц (про стягнення вартості безпідставно набутого майна). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54990745> (дата звернення: 09.11.2019).
11. Ухвала Ковпаківського районного суду м. Суми від 31 липня 2019 року у справі № 578/1096/14-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83346787> (дата звернення: 09.11.2019).
12. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 6 листопада 2019 року у справі № 759/1314/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85443787> (дата звернення: 09.11.2019).
13. Ухвала Роменського міського районного суду Сумської області від 7 листопада 2019 року у справі № 585/4221/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85450798> (дата звернення: 09.11.2019).

Дяченко С.В., Яворська О.М. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ВІДВОДУ (САМОВІДВОДУ) СУДДІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглянуто поняття відводу (самовідводу) судді у цивільному процесі, проаналізовано норми Цивільного процесуального кодексу України щодо підстав та порядку відводу (самовідводу) судді, запропоновано шляхи вдосконалення законодавчої регламентації питань, що стосуються відводу судді у цивільному процесі. У статті згадано про міжнародні нормативно-правові акти, які закріплюють право особи на справедливий розгляд справи незалежним та неупередженим судом. Наведено наукові визначення понять «рівність», «відвід», «самовідвід». Розглянуто законодавчі засади, на основі яких здійснюється судовий розгляд та якими керуються судді під час вирішення процесуальних заяв про відвід судді. Проаналізовані підстави відводу судді та підстави, за яких суддя має заявити про самовідвід. Автори акцентують увагу на причинах та передумовах зловживання процесуальними правами з боку учасників цивільного процесу. Детально проаналізовано положення законів України, які стосуються здійснення правосуддя. Також проаналізовано судову практику з питань відводу судді у цивільному процесі та зазначено про особливості правового регулювання відводу судді. Автори пропонують внести зміни до деяких положень цивільного законодавства, зокрема тих, що регулюють питання відводу і самовідводу судді. Стаття містить інформацію щодо судової практики з питань відводу, зокрема наведено приклади рішень суддів, які стосуються задоволення чи відмови у задоволенні заяв щодо відводу судді. Зазначено найпоширеніші підстави, на основі яких судді відмовляють у задоволенні заяви про відвід, а також описано процедуру розгляду судом заяв про відводи, які надходять від учасників цивільного процесу, а також заяв про самовідводи.

Ключові слова: відвід (самовідвід) судді, правосуддя, неупередженість суду, незалежність суду, рівність, законність, повноваження судді.

Dyachenko S.V., Yavorska O.M. PROBLEMAL ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF THE INSTITUTE OF THE REMOVAL AND RECUSAL OF A JUDGE IN THE CIVIL PROCESS

The article deals with the notion of removal (recusal) of a judge in civil proceedings, analyzes the rules of the Civil Procedure Code of Ukraine regarding the grounds and procedure of removal (recusal) of a judge, suggests the ways to improve the legislative regulation of issues concerning the removal of a judge in civil proceedings. It also analyzes case law on the dismissal of a judge in civil proceedings and outlines the legal regulation of a judge's dismissal.

Today, the issue of a case by an independent and impartial tribunal is extremely important. After all, virtually every regulatory act adopted by the legislative body of Ukraine enshrines the principle of the rule of law and the principle of legality, as well as the fact that every person has the right to a fair hearing by an independent and impartial court. It should be emphasized that not only the national domestic legislation of Ukraine contains such provisions. There are almost identical provisions in international normative acts, which Ukraine has ratified or acceded to, thereby recognizing these acts as national laws. Therefore, this topic is extremely relevant.

The purpose of the article is a comprehensive analysis of the civil law of Ukraine, which contains the main aspects of the functioning of the institution of removal of a judge, as well as the identification of the main theoretical and practical problems of consideration of applications concerning the removal of a judge.

The tasks we set ourselves to achieve our goal:

- to analyze the scientific doctrine and legislation containing the definition of the concept of “judge’s dismissal”, “recusal”, “equality”, “grounds for the judge’s dismissal”;
- to investigate the procedure for exercising the right of a judge to be removed by the participants of a civil process;
- to consider the problems that arise in practice when declared taps.

According to Article 6 of the European Convention on Human Rights: “Everyone has the right to a fair and open trial by an independent and impartial tribunal”.

“The independence of the courts is a prerogative, not for the benefit of the judges alone, but for the benefit of the rule of law and for those who rely on justice”, the European Judicial Advisory Council found.

The civil law of Ukraine provides for the possibility for each participant of the civil process, if there are the necessary grounds and facts, which testify to the impartiality of a judge, to declare the removal of such a judge. However, the Civil Procedure Code has no interpretation of the concept of “removal of a judge”. In legal doctrine, this concept is defined as “the removal (removal) of a judge, which can be carried out either by the judge alone or by the will of the parties involved in the case, from the consideration of a particular case in accordance with the available grounds specified by law”.

The Judge Removal Institute is an important tool and guarantee in the system of protection of rights, freedoms and interests of the individual and the citizen in the administration of justice. However, given the essential aspects of the legal regulation of the procedure of removal (recusal) of a judge enshrined in the CPC of Ukraine, this institute may become to some extent an abuse of law by a judge. To prevent this, we consider it necessary first of all to consolidate in the CPC of Ukraine the notion of “withdrawal”, “recusal” of a judge, to change the rules on the consideration of the issue of a judge claiming this withdrawal, as well as to regulate in detail the grounds for a judge’s dismissal in order to prevent abuse of procedural rights by participants civil process.

Key words: removal (recusal) of a judge, justice, impartiality of court, independence of court, equality, legality, powers of a judge.